

AZ UDMURT EPOSZRÓL

DOMOKOS PÉTER

A finnugor népek folklórában és irodalmában igen fontos szerepet játszanak az eposzok* és epikus énekek¹. Történelmi, művelődéstörténeti, tudományos jelentőségük is rendkívüli.

Hosszú időn át azonban csak a Kalevala,² a Kalevipoeg³ és a valaha volt magyar naiv eposz⁴ kérdései foglalkoztatták a kutatókat, s mellettük legfeljebb csak tudomásul vették a manyisi medveénekek és a chanti hősénekek létét.⁵ A többi finnugor nép eposzaival kapcsolatban ha voltak is feltételezések, kifejtetlenek maradtak, s eposzaik lejegyzésére sem történt a forradalom előtt érdemleges kísérlet. A legutóbbi időben gyűjtött északi-komi epikus énekek,⁶ néhány számottevő eposz-alkotási kísérlet (a mordvin **D. Morszkojé**⁷ — 1930-ban és **V. Radajevé**⁸ — 1960-ban), **Plotnyikov** és **Klicskov**⁹ problematikusa¹⁰ „vogul poémái” jelzik az eposz-kérdés aktualitását, amelyet csak hangsúlyoz a **M. Hudjakov**** hagyatékában nemrégiben felfedezett kiadatlan udmurt eposz.¹¹ Mindennek következményeként fellendülőben van az eposz-filológia, a legutóbbi időkben megélnékült a folkloristák és irodalomtudósok eposzkutató tevékenysége.¹²

A néphagyományi alap s az eposz mint egyéni szintézis viszonya igen alapos elemzést kíván az említett művek esetében, az azonban — a rendelkezésre álló adatok tekintetbe vételével — már most valószínűnek tartható, hogy a finnugor népek többségének költészetében epikus énekeként — fejletlenebb vagy fejlettebb formában — adva volt az eposz anyaga. Kétségtelennek tűnik, hogy az epikus énekek néhány formai eleme (ismétlések, figura etimologikák, alliterációk), s maga az éneklés gyakorlata sőt talán módja is — finnugor örökség.

A nemrégiben megtalált udmurt eposz a műfaj egész problematikáját magában hordozza. Az udmurt történelem és mitológia foglalatát adja, s mintegy a folklór-műfajok koncentrációja. Minden sora az udmurt nép költészetén alapul, szerkezetét

* Az eposz szót terjedelmes, verses alkotás, hősköltemény jelentésben használom. Az eposz lehet egészében írói mű (pl. Zrinyié), lehet folklór ihletésű, műköltői alkotás (l. az orosz nyelven írt, finnugor folklóron alapuló eposzokat), s lehet népi epikus énekek, ciklusok egybeszerkesztése (pl. a Kalevala). A második és a harmadik lehetőség között, vagyis a nem teljesen műeposztól a nem teljesen naiv eposzig a fokozatok sora található. Teljes joggal ott beszélhetünk naiv eposzról, ahol a költészet az epikus énekek gazdag ciklusait kínálja egybeállításra, ahol viszont ezeket csak prózai mondák helyettesítik, ott már nincs népi eposz, legfeljebb csak népi szellemű alakulat (ha egy költő egybeállítja s verssé formálja a kötetlen anyagot). Igen nagy jelentősége lehet azonban a „népi szellemű eposz”-nak is, különösképpen abban az esetben, ha az epikus énekmondásnak legalább a nyomai hitelesítik létét. Vizsgálódásaimban az eposz népi alakját és megszerkesztett, feldolgozott formáit egyaránt figyelemmel kísérem, elválasztásukra nem is volna mód.

** **M. G. Hudjakov** (1894—1937) — orosz származású etnográfus és archeológus, a személyi kultusz áldozata. Rehabilitálták.

és formáját tekintve viszont már egyéni alkotás, s ily módon határhelyzetben van a nép- és műköltészet között.

Részletesebb tárgyalása előtt azonban áttekintem az udmurt eposzkutatás teljesen feldolgozatlan történetét, s ennek a kronológiát alaposan felforgató rendjébe, melyet a szövevényesség érzékeltetése végett nem rendezek, illeszttem bele az elemző, illusztráló részeket is.

Az udmurt eposz létét ma sem veszik tudomásul az udmurt folkloristák, az udmurt folklórt bemutató jellemző tanulmányok említést sem tesznek epikus énekekről. Az udmurtokról szóló néprajzi és nyelvészeti szakirodalom alapos áttanulmányozása azonban egyre több nyomot kínál ebben az igen nagyjelentőségű, de érthetetlen módon mellőzött kérdés felderítésében.

Az első utalást az udmurt hősekre* BUCH könyvében találjuk.¹³

MUNKÁCSI BERNÁT 1885-ös udmurtföldi tanulmányútjáról szólva a malmizsi (tehát déli-udmurt) kerület Madjar, Jungi, Onga, Sakta-pi nevű falvairól, mint népköltészeti szempontból gazdag lelőhelyekről emlékezett meg. Itt jegyezte le a „Kalmáz hősookról szóló eposzi részletnek beillő mondát” is.¹⁴ A mondát „Szavvat Vasziljics apó közlése után és NYIKOLAJ IVANOV szerkesztésében” rögzítette MUNKÁCSI, tehát közvetve, s nem lehetetlen, hogy az eredeti szöveg ritmikusabb lüktetésű volt. „A Kalmáz hősookról szóló monda — írja másutt¹⁵ — a votják hőskor utolsó idejéből meríti tárgyát, s valószínűleg történeti alapú. Tárgyalja a Čuńi-piaknak (Csikófiak-nak) rettenetes harcait a cseremiszekkel, melyekben a főhős (Bursin) a cseremiszek ravaszsága következtében minden óriási ereje mellett is elesik, de akad bosszulója, ki aztán — a csodálatos elem közbenjártával — mind az utolsóig megsemmisíti ellenségeit.”

Íme az eredeti szöveg kezdete MUNKÁCSI átírásában: „Vačkala đirja — žuč kaliklän tatči liktámezles azlo — ta mužem-vilin porän-no ud-murtän ulil'l'am. Kikezläň-ik ta kalikjosläň nimaz bakatirjosšil viläm. Ta bakatirjos kalik-pölin kunäksej-kad' ulil'l'am; ožtäm-đirja kalikaz sud'it' tozi viläm, ož-đirja kaliklän azla palaz vetlozi viläm. Ud-murt kaliklän kot'-kudizles žeč, kužmo bakatirjosšil Kalmaz-vilin ulil'l'am. Tače bakatirjos vilil'l'am: Bursin—Čuńi-pi L'ukmijš, viniz solän S'öltalas, Kužmo Bigra S'ežolš. Ta vunätontäm bakatirjosleš užžaz peresjos uli-vuifšli tuä-no šulmš ušjasa-danlasi veralo; „tače luä ti no!” — šuo jalan. Viž'iasa-joznasi veralo Čuńi-pijosleš koškämät ožmaškämžas: veralo kiži odig-pol Kužmo Bigra t'amiston izkäm ulsišän por bakatirän ibiliškiz ... Mön pinal val, al'i-no todko-na kiži minam peres' d'ad'ää odig-pol alaz puktisa ta viži-kilaz veraz.”

S az ő pontos fordításában: „Hajdani időben — az orosz népnek ide jötte előtt — ezen a földön cseremisz és votják lakott. Ezen népek mindegyikének (tkp. mindkettejének) saját (tkp. nevükre, ti. való) hősei voltak. Ezen hősök a nép között fejedelemeként éltek; háborútlan időben a nép fölött bíraskodniak vala (tkp. a népet ítélik vala), háború idején a népnek élén járnak vala. A votják népnek legjobb és legerősebb hősei a Kalmáz (folyó) mellékén laktak. Ilyen hősök voltak: Bursin—Čuńi-pi (Jobbszem Csikófi) L'uk-ból, az öccse S'öлта-ból, Erős Bigra S'ežol-ból. Ezen felejthetetlen hősöknek tetteit az öregek maig is szívből dicsérve, magasztalva beszélnek a serdülő nemzedéknek (tkp. alájövőnek): „ilyenek legyetek ti is!” — mond-

* „Das Rittische könnte vielleicht als Bruchstück eines alten Heldenliedes angesehen werden, noch wahrscheinlicher aber beziehen sich alle auf den Brautraub” — írja egy esküvői dallal kapcsolatban, melyet RITTIICH publikált először.

ják mindig. Mesélve, magyarázva (tkp. taglalva) mondják a Csikófiaknak rettenetes harcát; beszélnek, hogy lövöldözött egyszer Erős Bigra nyolczvan verszt távolból egy cseremiszt hőssel... Én gyermek valék, de most is tudom még hogyan beszélt el egyszer öreg nagyapám térdére ültetve (engem) ezt a mesét."

KÉPES GÉZA a közelmúltban felfigyelt MUNKÁCSI megjegyzésére („eposzi részletnek beillő monda”), tanulmányozni kezdte az eredeti szöveget, s mint írja: »Többszöri elolvasása után észrevettem, hogy nem prózában elmondott meséről, hanem énekelt, verses formájú eposzról van szó. Erre mutat egész felépítése, hangja, szagatott, drámai előadásmódja, énekdallamot feltételező, erőteljes versritmusa. Hadd említsem meg, hogy az egész költeményben 22-szer csendül meg tisztán az 'Ómagyar Mária-siralom' első sorának ritmusa: „Volék (siro!m) tudotlon.” Ezt, természetesen, a magyar fordítás visszaadja, hiszen ez is fontos bizonyítéka a népi alkotás eposzi jellegének. Az udmurt nyelv távolabbi rokona a magyarnak, az ének egyes mondatai a magyar fülnek mégis egész ismerősen hangzanak. Amikor a főhős feleség-ángya, rosszat sejtve lebeszélt férjét a harci kalandról, így kiált fel: „En min! En min!” Magyarul: „Ne menj! Ne menj!” Amire a hős, szinte a végzet rendelését visszhangozva, ezt feleli: „Mini kule!” Vagyis: „Menni kell!”

ARANY JÁNOS, mikor naiv eposzunk nyomait kutatta, ezt az igazságot mondta ki: „A népmese: *eposza*, a népmonda pedig: *történelme* a népnek.”-

Íme, egy prózában, próza gyanánt lejegyzett udmurt mese olyan mértékben igazolja ARANY megállapítását, hogy ez az eddig mesének tartott népi alkotás a legcsekélyebb változtatás nélkül is tökéletes eposznak bizonyult...«

A fent idézett prózából így rekonstruálja a verset:

Hajdani korban
az orosz népnek
ide jötte előtt
ezen a földön
cseremiszt nép meg
udmurt nép éldegélt.
E népeknek
mind a kettőnek
saját hősei
valának.
Mindegyik hős
maga népe közt
fejedelemként
éldegélt.

Ha had nem támada,
népeik felett
bíráskodnak vala.
Ha meg had támada,
népeik élén
viaskodnak vala.
Az udmurt népnek
legjobb, legerősebb
három hőse

a Kalmez mentén
éldegélt.
Első: jobbszem Csikófi
Lyuk falubul;
öccse, Szulta, a második
és harmadikul:
Erős Bigra Szezolbul.
A felejthetetlen
három hős sok tette
mind máig a nép
szívében él.
Öregek
beszélnek-dicsérik
tetteiket.
Az ének tüzetől
lángra lobban
a késő ivadék is:
„Ilyenek legyetek!”
az öregek
mondogatják nekik.
Beszélve-mesélve
magasztalják
Csikófiak
rettenetes harcát,

s hogy lődözött
Erős Bigra
hetven mérföldről
egy cseremisz hősré.
Én gyermek valék,
de most is tudom még:

hogy
dálolta
őreg nagyapám
ezt az éneket,
míg térdén hőcögtetett:
Imigy szólt az ének:

(részlet)

Egyébként még a következőket jegyzi meg az „eposzról” az udmurt történelemre is kitérve, s több figyelemre méltó, helytálló megállapítást is téve: „Udmurt nyelvrokonaink (ismertebb nevükön a votjákok) a Volga-könyöktől kissé északkeletre élnek, a Káma és Vjatka vidékén. Ennek a hatszázharmincezer* főnyi népcsoportnak legnagyobb része földműveléssel és erdei munkával foglalkozik — mind a két foglalkozási ág arra szorította őket, hogy végleg szakítsanak a nomád életformával. De ősi költészetük még erről a nomád életről szól, amikor hódító vagy bosszúálló hadjáratokra lóháton nyargalásztak a hősök. Ezek az énekek, ugyanúgy, mint vogul nyelvrokonaink népi hőskölteményeiben, az udmurtoknál is megőrizték a lovasvadász és lovas-hódító korszak maradványait. Nagyon árulkodó már maga az a tény is, hogy hőseiket lóról, de leginkább csikóról nevezték el. Így a legnagyobb udmurt hős a Csikófi nevet viseli. Ennek az ősi életformának még egy szívszorító ellemvonását látjuk az udmurt hősi énekekben: azt, hogy a nomád törzsek, ha idegen faji ellenség nincs a láthatáron, akkor a testvéri törzsek ellen viselnek hadat. Ennek a hadakozásnak célja lehet területi terjeszkedés, lehet zsákmányszerzés vagy egyszerűen: a hősök erejének próbája. Persze, az ilyen erőpróbák elmergesítik a helyzetet két rokon nép között is, mint ahogy ez, éppen a Kalmez-hősökről szóló ének tanúsága szerint a votják és cseremisz nép esetében történt.”

KÉPES érdekes és szép fordítása három ízben¹⁷ is megjelent. Vállalkozásának költői szépségét elismerem, felfogását azonban nem érzem meggyőzőnek.** Énjének feltöltés és tudós kettősségéből a költő érvényesült itt fokozottabban, s nem figyelt fel egy fontos körülményre. MUNKÁCSI maga jelzi, hogy a hosszabb prózai szövegeket közvetítő segítségével jegyezte le. A közvetítés révén az eredeti szöveg sokat veszített erejéből, színeiből, tagolása, ritmikája is változott, sokszor csak pusztán tartalmi kivonattá szegényedett. Ezt a szöveget is „NYIKOLAJ IVANOV (egyébként igen sikerült) szerkesztésében” — azaz átírásban — jegyezte le. Egy másik, de ugyancsak nem elhanyagolandó körülmény, hogy a KÉPES által alkalmazott forma az Ómagyar Mária-siralom lüktetését idézi és igen rövid sorokban, ezek viszont nem jellemzik az udmurt népdalt, amely általában vagy szabálytalan ritmusú, vagy jambikus lejtésű kötöttebb sorokból épül. Mindamelletten igen valószínűnek látszik, hogy a „Kalmez hősookról szóló monda” epikus ének lehetett korábban, csak más formájú, mint amilyenként KÉPES GÉZA rekonstruálta.

Egyébként kifejezetten epikus dalt az eposzi mondák szomszédságában sem talált Munkácsi (talán nem is keresett), s említést sem tesz többször az udmurt eposzról.

* 1970-ben már 704 ezer. (NyK. 1971. 449. l.)

** Ellentétben FODOR ANDRÁSSAL, aki a monda lejegyzési körülményeit nem ismerve így ír: „Az udmurt (votják) hősi énekkel próbálkozva, a gyakorlott költő-fül egyéb is érzékeny volt. Észrevette, hogy az 1885-ban lejegyzett szövegnek ének dallamot föltételező erőteljes versritmusa van...” (Nagyvilág, 1972. 3. sz.)

WICHMANN viszont kifejezetten kereste a népi elbeszélő költészet emlékeit, s mivel nyomozása nem járt eredménnyel (tudjuk, hogy elsősorban északi-udmurt területeken gyűjtött), így nyilatkozik: „Kertovia runoja votjaakeilla tieltävasti ei ole” („A votjákoknak — tudtommal — nincs elbeszélő költészetük”).¹⁸

Több szerencse kísérte az ugyancsak északi-udmurt vidékeken dolgozó PERVUHIN munkásságát, aki inkább kitűnő füle és folklorista ösztöne alapján először tesz lényegbe vágó észrevételeket az udmurt eposzszal kapcsolatban¹⁹: «Во всяком случае для *Мадень** и *Мадь'* корень один и таким образом в древнейших представлениях вотскаго народа песня, очевидно, сближалась со сказкою, — а не противопологалась ей, как в русской поговорке: „Сказка — сказка, а песня биль“. — Чем объяснить такое сближение? — Тем-ли, что древние вотские песни состояли главным образом из былин, т. е. почти из тех же сказок, или тем, что вообще во всех вотских песнях эпический рассказ значительно преобладает над лирическим выражением чувств — решить теперь довольно трудно.»**

Az epikus jellegű vadászdalok, a vadászdalokból kifejlődött lakodalmi dalok is igazolják PERVUHIN gyanúját, s az „epikus dal = mese, monda” tételnek nem mond ellent BUCH és MUNKÁCSI észrevétele sem.

A forradalom előtt megjelent egyéb szakmunkákban azonban nincs több hivatkozás az udmurt eposzra, illetve, ha le is inják az udmurtokkal kapcsolatban az eposz szót*** (pl. SZMIRNOV)²⁰, prózai mondákat és meséket értenek rajta. Mivel hősenek részletet senki sem közölt, s a feltételezések is igen óvatosak és kisszámúak voltak, elégséges bizonyíték híján az eposz kérdése nem került a tudomány horizontjába a forradalom előtt.

GERD KUZEBAJ fáradhatatlan gyűjtőmunkája, csálthatatlan anyag-, terep- és települéismerete, szenvedélyes ügybuzgalma azonban az eposz kérdésében is fordulatot hoz.****

Egyik korai cikkében²¹ (1920) történeti áttekintést ad az udmurt nő helyéről és funkciójáról a közösség életében, s megállapítja, hogy az asszonyok egykor vezető szerepet töltöttek be a nemzetségek élén. Nemcsak a családi élet és a békés munka szervezői voltak, hanem a Dökja-nemzetség fennmaradt epikus dalai szerint férfias, vitézi erényekkel is ékeskedtek. Íme egy részlet (sajnos csak 5 sor) egy egykori udmurt amazonról szóló epikus dalból:

* A *mad'* névszó Munkácsi szótárában 'találós mese' jelentésű, a *mad'*- ige pedig 'mesélni' elbeszélni valamit, regélni' jelentésű. Munkácsi adatai a déli udmurtra vonatkoznak. A *мадь* szó északon 'ének'; a *мадьыны* 'énekelni' jelentésű.

** „A „*Мадень*” és a „*Мадь'*” szó töve nyilvánvalóan azonos, eszerint a votják nép régi képzeletvilágában a dal közel kellett hogy álljon a meséhez — nem pedig szemben vele, mint az orosz közmondás állítja: „A mese - mese, a dal igaz történet.” Mivel magyarázható ez a közelség? — Azzal-e, hogy az ősi votják dalok elsősorban bilinákból állottak, vagyis a bilinákkal szinte azonos mesékből [?], vagy azzal, hogy általában a votják dalokban az epikus elbeszélés felülkerekedik az érzelmek lírai kifejezésén — most már elég nehéz eldönteni.”

*** «В вотском эпосе — преданиях и сказках — *ква* является единственным жилищем человека.» — írja az udmurt lakóházzal szemben.

**** „Szinte gyermekkoromtól fogva foglalkozom az udmurt folklór gyűjtésével... A népköltészetet anyám szeretette meg velem, állandóan mesélt és énekelt, hol dalokat, hol mondákat, *hol eposz-részleteket*, és igen elégedett volt, ha repertoárjába valamely új dalt hoztam, amelyet egy másik udmurt faluban hallottam” — írja Gerd (1898—1941), az udmurt művelődéstörténet legkiemelkedőbb alakja. Költő és tudós, 1932-ben letartóztatták, a XX. kongresszus után rehabilitálták.

Ó, anyácskám, drágaságom,
 Ki megszültél és tápláltál,
 Növelj együtt kis medvékkel,
 Nevelj farkas kölykeivel,
 Hadd legyen én erős, bátor.

Itt is jelen van tehát (mint a népdalok sokaságában is) az erdő és az állatvilág, amellyel valósággal azonosultak a régi udmurtok, a dal pedig minden epikussága ellenére lírai is, s ugyanakkor közeli rokona — szellemében — a kalevalai runóknak is.

1925-ből való²² a következő — sajnos igen lakonikus — nyilatkozata az udmurt eposzról: «За последнее время записано до 12-ти эз'-ов (колен) из народного эпоса „Удовала“, где главным действующим лицом является Удо, но эти записки пока еще известны очень небольшому кругу лиц»* írja a „Komi föld“ című folyóiratban. Az Udovaláról s Udóról többször és máshol nem esik szó, így rendkívül felcsigázott érdeklődésünk e két fogalommal kapcsolatban azóta sem nyert kielégítést. Az „Udovala“ léte és realitása iránt mindenesetre fenntartásokat lehet táplálni.

GERD később (1929) részletesebben (s több dolgozatában is)²³ szól az eposzról, és bár illusztrációk nélkül, mégis igen meggyőzően bizonygatja létezését: »Jokaisella seutukunnalla on omat sankarinna, joista lauletaan eepoksessa. Pääasiallisesti ylistetään sankarien ylevää jaloutta ja rohkeutta heidän taistellessaan riippumattomuuden puolesta, puolustaessaan votjakkilaisia maita aluksi pahoilta hengiltä ja yliluonnollisilta hirviöiltä ja sittemmin erilaatuisilta siirtolaisilta. Sankareilla on hallussaan tavaton voima; he ovat niin isokasvuisia, että päällään koskettavat päivänkehrää, heidän askeleensa ovat neljäkymmenen virstan harppauksia; he valjastavat tuulen pilvilänkiin ja kuu riippuu heidän jättiläismäisen sateenkaarivempeleensä alla valaisten tietä. Mutta huolimatta tästä voimastaan sankarit usein sortuvat pienten, tuskin jäniksenkään kokoisten olioiden takia. Nämä eepoksen katkelmat muistuttavat muutamia „Kalevalan“ kohtia.«** — állapítja meg. Felfogása már sokkal érettebb mint előző cikkeiben. Nem egységes nemzeti eposzról ír, hanem egy-egy vidék epikus énekeinek ciklusairól, vagy bizonyos személyekről szóló dalok köréről.

1935-ből való D. VASZILJEV—BUGLAJ szűkszavú, de GERD fejtegetéseit messzemenően igazoló, azt lényeges mozzanatokban kiegészítő cikke²⁴: «Былинный эпос, героика феодальной эпохи выразилась в сказаниях о батыре Эштэреке. Удмуртская былина не рассказывалась, а распевалась под игру на гусях и под пятиструнную балалайку, былины распевались двумя рапсодами, в перемежку.

* „Az utóbbi időben közel 12 hasábnyt jegyeztek fel az «Udovala» című népi eposzból, amelynek főhőse Udó, de ezeket a részleteket egyelőre még kevesen ismerik.”

** „Minden vidéknek megvoltak a maga eposzban megörökített hősei. Bátorságukat, vitézságukat énekelték meg, amelyet az udmurt föld védelmében a gonosz szellemekkel és természetfeletti lényekkel, majd a különféle gyarmatosítókkal szemben tanúsítottak. Hatalmas erejű férfiak voltak, olyan magasak, hogy fejük a napkorongot érte, egy lépésük hossza 40 versznyi volt, a szelet a felhő elé fogták, és a hold gigantikus szivárvány-jármukon függött, útjukat világítva. De minden hatalmuk ellenére is gyakran vereséget szenvednek a nyúlnál is apróbb lényektől (lásd: MUNKÁCSI gyűjtésében „Az óriási embernek kiveszése s a kis embernek megjelenése” c. mondat. D. P.). Ezek az eposzrészletek a közismert Kalevalára emlékeztetnek”.

Остатки былинного эпоса в удмуртской песне сказались в былинных окончаниях удмуртской песни, например: свадебная песня, марш.»*

Bár a bilina emlegetésével tovább bonyolódik a terminológia kérdése, nyilvánvalóan hősdalokról van szó, amelyeket — akárcsak a Kalevalában, — udmurt földön is két énekes adott elő, s a finn kantelével kísért runók előadásához hasonlóan hangszer (*krezi*) kíséretében. «Песни северных** районов исполнялись под пятиструнную балалайку, которая сродни со строем народно-музыкального инструмента финнов-„кентеле“.»

Ha mozaikokból is, de kezd már összeállni, rendeződni az udmurt eposz, amelynek létét néhány más hivatkozás is valószínűsíti.

Mellette szóló bizonyítéknak tekinthetjük M. HUDJAKOV különféle bibliográfiákban többször feltüntetett tanulmányát is, „Az udmurt eposz romantikus vonásairól”. Ez a cikk több más, sokat ígérő munkával (köztük GERD az udmurt dal formai elemzését kilátásba helyező tanulmányával) együtt a „Votjákok” című kiadvány²⁵ második kötete számára készült (amely azonban tudtommal nem jelent meg). Az udmurt eposzsal kapcsolatban a kételkedésnek azonban még mindig helye lehet, hiszen annak ellenére, hogy rövid kis részletek ismeretessé is váltak belőle, s kompetens személyek nyilatkoztak róla, maga az eposz egészében ismeretlen maradt. Hiányoznak a vele kapcsolatos részletes tanulmányok, valamint a megfelelően bizonyított tudományos apparátus is. VASZILJEV—BUGLAJ idézett vélekedése után csak egyetlen említés történik róla a szakirodalomban: «Сказания о Богатырях в удмуртском фольклоре не получили своего выражения в форме поэзии, как русские былины, скандинавские саги и карельская „Калевала“. Но элементы героического эпоса в удмуртских преданиях о богатырях налицо.»*** — írja P. JASIN²⁶ 1948-ban anélkül, hogy belemért volna állítása taglalásába.

Több mint 30 éven át nyitott kérdés marad ilyképp az udmurt eposz ügye, GERD és HUDJAKOV letartóztatása után senki sem folytatta az elkezdett kutatásokat. Fordulat csak 1966-ban (több mint nyolc évvel rehabilitálásuk után) következett. A leningrádi Szaltikov—Scsedrin Könyvtár archívumában HUDJAKOV hagyatékából előkerült a HUDJAKOV által egybeszerkesztett udmurt eposz kézírata. A felfedezés kizárólag F. K. JERMAKOV irodalomtörténész érdeme, aki GERD monográfiájának anyagát gyűjtve módszeres kutatómunkával jutott az eposz nyomára. Egyenesen érthetetlen, hogy a szenzációs leletről írt cikkei semminemű reakciót nem váltottak ki az illetékes szakkörökben (az udmurt folkloristák között), s megmagyarázhatatlan az eposz teljes szövege publikálásának elmaradása is.

JERMAKOV 1970-ben részletesebben is visszatér az udmurt eposz kérdésre²⁷, s megállapítja, hogy GERD 1918-ban és 1919-ben publikált is néhány részletet szülőfaluja epikus énekeiből. Sajnos, a „Малмыжская жизнь“-ben, az „Известия Малмыжского Совета Р. К. и С. депутатов“, ill. a „Гудыри“-ben megjelent szövegekből

* „A hősenek, a feudális kor hősi szelleme, az Esterek (nevű) vitézről szóló mondákban nyilvánult meg. Az udmurt eposzt nem mondták, hanem krezi vagy öthúrú balalajka kíséretében énekeltek. Két rapszodosz énekelte egymást váltogatva. (Az én kiemelésem. D. P.) A hőseposz nyomát az udmurt dalok bilina jellegű befejező tendenciájában vélem megtalálni, például: lakodalmi dal, induló.”

** „Az északi vidékek dalait öthúrú balalajka kísérete mellett adták elő, amely a finnek népi hangszerére, a «kantelé»-re emlékeztet.”

*** A hőskről szóló mondák az udmurt folklórban nem nyertek olyan költői formát, mint az orosz bilinák, a skandináv sagák, vagy a karéli Kalevala. A hőseposz nyomai azonban az udmurt hősmundákban is felfedezhetők.

csak igen keveset ismerünk. Szerencsére azonban némelyiküket GERD más munkáiban is közzétette. * A legszebb közülük „A dal születése”, amely eposzindításnak is beillik:

Кырза но кырза шуиськоды —
 Кырзан уж капчи кожаса;
 Вера но вера шуиськоды —
 Веран уж капчи кожаса...
 Кырзано ке кырзано —
 сюлэmez поныса,
 Верано ке, верано —
 вань визез поныса.
 Сюлэmez понытэк кырзаны уг лу!
 Визез понытэк вераны уг лу!
 Ма сярись бон мон тиледлы вералом?
 Ма сярись бон мон тиледлы кырзалом?
 Вачкала дыр'ёсыз тиледлы верало,
 Вачкала дыр'ёсыз тиледлы кырзало!
 Та верам кыл'ёсме, та кырзан гур'ёсме
 Мон пичи дыр'я пересъёс кырзазы,
 Пересъёс веразы, песьтэре ватизы,
 Песьтэрез юнгес нинен керттизы,
 Будзын-крезь пучкы мургес донгизы.
 Будзын-крезь берызлэн гырказ ватэмын,
 Со берыз кыдэке тэль шоры ышемын —
 Берызез шеттыны — сюресэз тодоно,
 Сюресэз тодыны — аракы юоно:
 Аракы мылкыдэз капчи каре,
 Герзасъкем кылэз сэрттыса лэзе!

Dalolj, dalolj — mind mondjátok**
 Gondolva, hogy könnyű dolog,
 Mesélj, mesélj — így unszoltok,
 Vélték, hogy nem nagy dolog.
 Ha énekelsz, úgy énekelj,
 legyen benne egész lelked,
 Ha meg mesélsz, hát úgy mesélj,
 legyen benne mind, mit gondolsz.
 Szíved nélkül nem dalolhatsz,
 Fejed nélkül nem regélhetsz.
 Miről meséljek hát nektek?
 Miről szóljon dalom nektek?
 Szólok tán a régiokről,
 Dalolok megtörténtekekről.
 Szavaimat, dalaimat
 Kiskoromban vének fújták,
 Eldalolták s zsákba dugták,
 A zsák száját összekötötték,
 S egy krezlibe elrejtették,
 Hársfa üregébe dugták.
 Erdők mélyén volt e hársfa,
 Ki tudja az utat oda?
 Hogy megtaláld ilyál kicsit,
 Hisz az arak lelket könnyít,
 S feloldja a nyelv zárait.

A „Поэзия народов СССР“-ben (Москва, 1928) is közzétett kis népdal viszont az udmurt énekmondás kalevalai gyakorlatára hívja fel a figyelmet. (Lásd fentebb.)

Ülj csak élém jó barátom,
 Nézzük egymást és daloljunk,
 Nem, ne nézzük egymást dalolva,
 Kéz a kézben énekeljünk,
 Ha te hetven éneket tudsz,
 Én hétszázat dalolok rá.

(Szóbeli értesülesem szerint időközben P. POZGYEJEV is talált néhány GERDtől származó eposzrészlet-közlést kis helyi lapokban, bővebb információt azonban nem adott leleteiről.)

ЖЕРМАКОВ a továbbiakban **Hudjakov** költői művét, eposzát elemzi, s néhány részletet is bemutat belőle.

* Időközben megjelent egy 128 mondát (köztük GERD közléseit is) tartalmazó kiadvány («Ватка но Калмез», Удмурт калык легендаос но преданиос, Ижевск, 1972.), melynek anyagát e tanulmányban — sajnos — nem hasznosíthattam.

** Fordításom nem szó szerinti, s formailag sem pontos. Az udmurt szöveg kötetlenebb, sorai változatos szótagszámúak. Mivel a dallamot nem ismerem, s nem közölhetem, a magyar szöveggel az epikus ének versszerűségét próbálom érzékeltetni.

Hozzáférhetővé váltak egyébként HUDJAKOV más kéziratai (köztük az említett „A votják eposz romantikus vonásairól” című tanulmánya) és levelei is, nyomukban fény derül GERD munkásságának ezideig kevésbé ismert részleteire. Mindezek szinte perdöntő bizonyítékoknak tekinthetők az udmurt eposz kérdésében.*

GERD ezek szerint 1916 és 1918 között szülőfalujában és környékén bukkant rá az udmurt eposz nyomaira, a DökJa nemzetség epikus dalaira, s közülük (mint a Komi Mu-ban is írja) közel tucatnyit (12 hasábnyi szöveget) le is írt. A 18—20 éves ifjú folklorista akkoriban létesített kapcsolatot M. G. HUDJAKOVVAL (aki 1919-től 1925-ig a Kazányi Központi Múzeum régészeti—történeti osztályának vezetőjeként tevékenykedett). Cikkeinek és kéziratainak bizonyossága szerint a 20-as évek táján az udmurt múlt kutatása töltötte ki HUDJAKOV életét. Udmurt nyelvtanulmányokkal is foglalkozott, s igen alaposan, részletekbe menően ismerte az udmurt folklórt. Levélváltásuk eredményeként GERD HUDJAKOV rendelkezésére bocsátotta saját gyűjteményét, s az eposzról szerzett adatait is. Több mint valószínű, hogy GERD maga is foglalkozott az epikus énekek egybeszerkesztésének tervével (gondoljunk az „Udoválá”-ra), hiszen nagyon is tisztában volt egy közkinccsé tett nemzeti eposz jelentőségével. A rendelkezésre álló szűkszavú és szétszórt adatok alapján feltételezhető, hogy egy, a Kalevala mintájára szerkesztett eposz koncepciója is kialakult benne, s ehhez óriási anyag volt birtokában, amelynek csak töredékét publikálta, mondákat, meséket és dalokat, de igen tervszerűen. Céltudatosan dolgozott, tanulmányokban dolgozta fel az udmurt folklórt, jól ismerte a Kalevala-problematikát, s a biztosabb tudományos alap megteremtése végett mari folklór anyagot is feljegyzett, sőt egy mari hősmonda költői feldolgozására is vállalkozott.²⁸ Egy nagy mű előkészületeit gyaníthatjuk módszeres tevékenységében, de bizonyítékok hiányában minderről csak feltételes formában beszélhetünk. JERMAKOV bízik benne, hogy GERD kéziratai még előkerülhetnek (mivel minden cikkét, feljegyzését 3 példányban készítette el), s megvilágítják GERD-nek az udmurt eposszal kapcsolatos terveit.

HUDJAKOV szerint GERD már 1917 előtt megállapította, hogy: 1. az udmurt mondák egy egységes mű, az udmurt nemzeti eposz részletei; 2. az eposzt *krej* kísérettel adták elő; 3. az udmurt eposz részleteit az első világháború idején még énekelték a DökJa nemzetség lakhelyén. Az udmurt mitológia és hősmondák gazdag, színes, s valóban eposzi világa, tényleges romantikája, az előkerült epikus énekek, s nem utolsósorban GERD lelkesítő, eruptív egyénisége megihlették az orosz tudóst, aki (szinte GERD helyett) LÖNNROT, FÄHLMANN és KREUZWALD szellemében egységes verses művé szerkeszti az udmurt népi epika alkotásait, az udmurt lét és múlt régebbi szakaszait tükröző monda-, mese- és énekananyagot.

Igen jelentős kísérletről van szó, egy minden sorában hiteles, egészében az udmurt folklóron alapuló műről, amelynek északi dalokra emlékeztető rímtelen nyol-

* Hudjakov hagyatékában található egyébként a következő nagy fontosságú, de sajnos nehezen olvasható feljegyzés: «... В 1917 г. К. П. Чайниковым (= Gerd) было сделано?... , что все записанные сказания представляют собой ничто иное, как... -ного (большой эпической поэмы) [Hudjakov e három szót áthúzta. D. P.] эпоса. Чайниковым был записан полностью (один вариант) [Hudjakov e két szót áthúzta. D. P.] „Докьявыл“ (?) — местный вариант эпоса в д. Б. Докье, Б. Учинской вол. Малмыжского уезда. Нами включены в эпос только небольшие отрывки из „Докья-Вал“. (Miért? D. P.)

(E töredék valószínű summája: CSAJNYIKOV — GERD családi neve — szerint valamennyi lejegyzett monda részét képezi egy eposznak. A malmízi járás ucsai kerületének Bolsaja Dokja falvában GERD lejegyezte a „DökJa földje”-t, az eposz helyi variánsát. HUDJAKOV saját művébe a „DökJa Földje”-ből csak kis részleteket vett át.)

cas sorai ritmusukban a déli-udmurt dalok formáját követik — az eposz nyelve azonban orosz.

Mit jelent ez a tény vagy jelenség a nyelvvel kapcsolatban, amely később a manysi és a mordvin eposzok kapcsán is megismétlődik?

Ha a LÖNNROT által gyűjtött anyagot valamelyik svéd tudós kortársa svéd nyelven önti versbe, vagy KREUZWALD szövegeiből egy orosz etnográfus orosz nyelvű eposzt ír (feltételezve persze, hogy mind a svéd, mind az orosz igen behatóan ismeri a finn, illetve az észet életet) lényegében hasonló helyzet állt volna elő. A csodálatos eposzok élő nemzeti-nyelvi miliójükből kiragadva hasonlíthatatlan értékeik ellenére is minden valószínűség szerint gyökértelen alkotásokként, gazdátlanul kallódnának. Az is lehet viszont, hogy ezek az egzotikus művek — kiadásuk esetén — a soknemzetiségű Szovjetunió szellemi közkincsévé váltak volna.

HUDJAKOV jó stílus és formaérzékkel, ízléssel s kellő mértéktartással megírt 107 lapos 3000 soros műve („A votják népi eposzból. Dalok és hőseinek.”) 1922-ben készült el.²⁹

Az eposz 10 énekből áll. GAVRILOV, PERVUHIN, POTANYIN, SZMIRNOV, KUZNYECOV, MICHEJEV, SZPICIN, ZSAKOV, MUNKÁCSI, GERD és saját gyűjtéseiből, illetve munkáiból való az anyag, amelyet HUDJAKOV kronológiai és tematikai rendbe állítva a következőképpen csoportosít: 1. Ének az istenekről; 2. Ének az óriásokról; 3. Ének Kildiszin koráról; 4. Ének az elvesztett boldogságról; 5. Ének Kildiszin megtestesüléséről; 6. Ének a Dondi nemzetség hőseiről; 7. Ének a Kalmez hősről; 8. Ének a cseremiszekkel folytatott harcokról; 9. Ének a szent könyvről; 10. Ének a jövőről.

Az első ének az udmurt mitologikus mondákat tömöríti magában, az udmurt istenekről alkotott képzeteket foglalja össze a világ és az élet keletkezésével kapcsolatos, hamisítatlanul naiv teremtésmondákkal egyetemben.

Hogy mikor lett, hogy született*
 Inmar és Kváz meg Kildiszin,
 A mindenség istenei,
 Évszázadok köde rejti;
 Nem őrzi az emlékezet:
 De mikor e tájak lettek,
 Ahol sűrűk a fenyvesek
 S erdők mélyén folyók futnak,
 Az ész és a fény istenei
 Már megvoltak, s nézegették
 A szépséges istennőket,
 Rétek, erdők, hegyek sorát.
 Hárman voltak a ragyogók,
 Testvérségben, barátságban
 Éltek, akár egy családban.
 Hárman voltak az istenek,
 Inmar és Kváz meg Kildiszin.

* Nem törekedtem a trocheikus lejtésű orosz vers hű visszaadására, fordításom inkább az ún. ősi nyolcas (a Kalevala-átültetésben is bevált) hagyományait követi.

A Dondi nemzetség hőseiről szóló mondakör darabjait logikus rendbe szerkesztve a hatodik ének tartalmazza, amely egyben az udmurtok letelepedésének körülményeiről fennmaradt adatokat is összefoglalja:

Ott ahol a folyók gyorsak,
 Hol a Csepca vize kéklik,
 Hol az erdőn medvék élnek,
 Hol merészek az emberek,
 Ott születtek énekeink,
 Réges-régi ős regéink,
 Nagy időről szólnak nekünk.
 Az udmurt nép hazája ez,
 Votka s Kalmez nemzetségé,
 S a hatalmas Sudze nemé.
 Szétszéledtek az udmurtok
 Folyók mentén, völgyek szerint,
 Vjatka széles vize mellé,
 A sokvízű Csepca felé,
 A kanyargós Kilmez iránt.
 Csepca tája s Szordogr hegye
 Egy hős udmurt birtoka lett,
 Dondi nevű nagy vitézé.
 Hős Dondinak két fia volt,
 Az idősebb Idna vitéz,
 Az ifjabb az ügyes Gurja.
 Idna vitéz híre, neve
 Tettről tette növekedett,
 Harcairól az udmurtok
 Dalt szereztek, ma is élőt,
 S lantszó mellett énekelték.

Érdeklődésre tarthat számot az egykori udmurt írás problematikája is. A betűjelek nemzetségjelek formájában élnek tovább, de valaha könyv is készült a *pus**-ok alkalmazásával.

A „szent könyv” históriáját az eposz kilencedik éneke summázza:

Сделав книгу из бересты,
 В этой книге начертали
 Старцы пусами порядок
 И суда, и всех молений.
 Книгу эту поместили
 У Ватка в земле удмуртов
 И хранить ее велели
 Старцу древнему, вöсясю.
 Книга та всегда лежала

На высоком белом камне,
 И вöсясь, премудрый старец,
 Всем читал ее желавшим...
 Эти древние законы,
 Все молитвы и обряды,
 Были писаны стихами
 Очень складно и красиво,
 Можно было их запомнить,
 Научась читать по пусам.

* Nemzetségjel, birtokjel.

Könyvet fűztek nyirkéregből,
S bele puszkok sorát rótták,
Régi rendnek törvényeit
Korosak a könyvbe írták.
Ezt a könyvet megbecsülték
A vatkai udmurt népek,
Őrzésére kirendelték
Legöregebb vöszjaszukat.*
Helyet pedig a szent könyvnek

Magas fehér sziklán letek,
Ott a vöszjasz, a bölcs öreg
Olvasott, ki kérte, annak.
Ősi törvény, ős imádság,
Minden ének, minden szokás
Versbe került, s írva volt itt
Pontos rendbe igazítva,
Ki akarta, tanulhatta,
Ha a puszkok titkát tudta.

A kiragadott szemelvények távolról sem érzékeltetik HUDJAKOV tiszteletreméltó, szeretettel és hozzáértéssel írt művének ízeit, sajátosságait, roppant anyaggazdagságát. Ha az eposzt érheti is bírálólat kissé egyhangú és túl szabályos verselése, kalevalai utánérzései s itt-ott papírizú kötőanyaga (kiegészítő, értelmező sorai, díszítő, építő, stilizáló részletei) miatt, tartalmi értékeit, tudományos és kultúrtörténeti, folklór és irodalomtudományi jelentőségét nem lehet elvitatni.

HUDJAKOVOT mélyen érdekelte az udmurt nép sorsa, múltja, jelene és jövője. Mint már fentebb is utaltunk rá, nemcsak az udmurt eposz egybeállítására vállalkozott, hanem külön tanulmányban is foglalkozott az udmurt epika romantikus vonásaival.³⁰ A múlt és az ősök tisztelete, dicsőítése, sőt idealizálása, a jelen elutasítása s pesszimiztikus megítélése jellemezte hajdan az európai romantika egyik ágát is. HUDJAKOV anélkül, hogy bármiféle erőszakolt és képtelen párhuzamot tenne fel a francia és német romantika nevezetes alakjai s az udmurt rengetegek névtelen énekesei között, pusztán a világról, a történelemről s az emberi sorsról alkotott szemléletbeli analógia alapján talál egyezést a romantikus megnyilatkozások között. Meglátásai eredetiek, találóak, érvelése meggyőző, annál is inkább, mivel minden állítását bőségesen dokumentálja. A hanyatlás érzékeltetése mint koncepció elv vezérelte az eposz szerkesztésében is, de nem jár tévösvényen, hisz tagadhatatlan, hogy az udmurtok története 1917-ig kevés jót tartalmaz, s azt a történeti tényekkel egybehangzóan a folklór igazolja leghívebben. Tanulmányát azzal zárja, hogy a forradalom nem várt fordulatot hozott az udmurtok sorsába, s «Теперь в вотской поэзии зазвучало иное — доброе, здоровое, жизнерадостное мотивы» („Most az udmurt költészetben más csendült fel — a jó, az egészség és az életöröm motívuma.”). Nem tartom lehetetlennek, hogy az anyagában teljes egészében hiteles eposz egészében véve pesszimizta kicsengése miatt nem kerülhetett kiadásra a 20-ás években, s később egyik okozójává lehetett HUDJAKOV tragikus sorsának is:

Nem hallgathatom el kételyeimet sem az udmurt eposszal kapcsolatban.** Fel-

* Pap.

** Aggályaimról F. K. ЖЕРМАКОВ a következőképpen vélekedik:

«Вы считаете специалистом в этом вопросе Кедра Митрея, нет, он просто случайно занимался этим вопросом, а Г. Верешагин действительно большой этнограф, но он не бывал у Дюкоинских и Учинских удмуртов, поэтому эпос не мог записать, а записал его К. Герд. Трудность состояла еще и в том, что песни лирические исполнялись всеми, а эпические предания пелись только отдельными гусярами, они не всем доверяли свои сокровенные песни и мысли. Таким у дюкоинских удмуртов были 90-летний старик Опоч и его сын 60-летний Опоч Эле, от них и К. Герд записал ряд преданий и легенд.»

(„Ön ebben a kérdésben Kedra Mitrejt tartja szakembernek. Nem, ő csak véletlenül foglalkozott ezzel a kérdéssel. Verescsagin viszont valóban nagy etnográfus, de ő nem járt a dőkjai és ucsei udmurtoknál, ezért eposzt sem jegyezhetett le ott, hanem azt K. Gerd gyűjtötte. Még az is nehézséget jelent, hogy míg a lírai dalokat mindenki énekelte, a verses mondákat csak egyes guzlajátékosok

tűnőnek tartom, hogy GERDEN kívül az udmurt folklór más ismert, udmurt származású gyűjtői — tudtommal — nem nyilatkoztak az udmurt népi eposzról, epikus énekekről. Voltak pedig közöttük olyan neves folkloristák, írók is, mint **Verescsagin**, **Kedra Mitrej**, **Pjin**, **Jakovlev**, **Boriszov**, akiket szenvedélyesen érdekelt az udmurt múlt, s ők bizonyára részletesen beszámoltak volna esetleges eposzi leleteikről. Érdekes viszont, hogy **Verescsagin** egyik írása (melyet csak 1967-ben adtak ki), a „Батыр дйсь“, („Vitézi ing”³¹) eposzi jellegű, **Kedra Mitrej** tervezett drámatrilógiájának anyaga is sokkal inkább való hőskölteménybe mintsem tragédiába (nem véletlen, hogy a trilógia harmadik része helyett elbeszélő költeményt írt „Юбер батыр“ („Juber vitéz” címen³²), **I. Jakovlev** két poémája („Янтамыр батыр“ — „Jantamir vitéz”³³), („Вормонтэм батыр“ — „A legyőzhetetlen hős”³⁴), lényegében népi szövegeken alapuló eposznak tekinthető, s ugyanez mondható el **Bajtyerjakov** nemrégiben megjelent „Es Terek” című elbeszélő költeményéről is.³⁵

Az udmurt eposzról, mint látható, három felfogás alakult ki, alakba öntésére is három kísérlet történt. Nyelvében, anyagában leghitelesebb GERDÉ, alakítását azonban túlzottan is befolyásolta a Kalevala (publikált szövegének csekélyége ugyanakkor nem teszi lehetővé a biztos ítéletalkotást). Legteljesebb HUDJAKOVÉ, az viszont orosz nyelvű. Ugyanakkor közel áll a valódi, Kalevalától tartalmában független, eredeti udmurt folklórhoz. KÉPESÉ ezzel szemben magyar nyelvű, formailag nem hiteles, szellemében és felépítésében mégis a leghívebben emlékeztet egy eredeti, nemzeti epikus énekre.

A nemzeti eposz nemcsak az udmurtoknál bizonyult többek figyelmét és energiáját lekötő nagyjelentőségű kulturális, irodalmi és tudományos vállalkozásnak, hanem a komiknál,³⁶ komi-permjákoknál, mordvinoknál, mariknál,³⁷ manysiknál is. A bennük rejlő „nacionalizmus” veszélyét illetékesek eltúlozták, s ennek következményeként az eposzkísérletet fiasóval végződték. A folklór (s benne az epikus ének) viszonylag szerencsésen vészelte át a személyi kultusz nehéz évtizedeit, ezt bizonyítják a ma is élő komi, komi-permják³⁸ és mordvin³⁹ epikus énekek. Az elhallgatott tudósok gondolatait és műveit azonban csak véletlenül megmenekült kéziratok és egykori kiadások őrzik. Ezeknek összegyűjtése és rendszerezése napjaink feladatát jelenti. Sajnos Udmurtiában a munkának sem tempója, sem módszere nem kielégítő. **A. BUTOLIN** „Az udmurt hősookról” szóló áltudományos cikke⁴⁰ egyetlen egyszer sem említi meg GERD vagy HUDJAKOV nevét, **JERMAKOVRA** sem hivatkozik, nélkülük „fedez fel” az udmurt mitológia és hősmundák bőségében az egykori „hősi költészetet”: «Но батырѣс сярѣс кырзан гурѣслы азинскыны сюрес пытсаькемен, героической ужѣс чакмемен, вашкала удмуртѣслэн преданиоссы кылбу-рен-кырзанен вераң интые пумен прозаической веросьслы пѣрмизы, огвыл-лемгес, огтусоеь луизы.» Nem mondható sokkal több jó átpolitizált, aktualizált poémakísérletéről sem.⁴¹

(„A hősookról szóló dalok fokozatosan eltűntek, a hőstetteket dalokban, versekben őrző vidékekre prózai elbeszélések nyomultak be.”)

Az eposzkutatás terén tehát még nagy feladatok várnak az udmurt folkloristákra. A tudósvilág és a nagyközönség is várja, hogy — élve igen kedvező lehetőségeikkel — megoldják nemzeti eposzuk rejtélyét.

adták elő, akik viszont titkos énekeiket, gondolataikat nem szolgáltatták ki bárkinek. Ilyen guzla-játékos volt a dőkjai udmurtok közül a 90 éves **Opocs** öreg és annak 60 éves fia, **Opocs Ele. K. Gerd** tőlük jegyzett le egy sor mondát és legendát.”

- ¹ П. Домокош: К вопросу об эпосе в фольклоре угрофинских народов. (Проблемы изучения финно-угорского фольклора. Саранск, 1972.)
- ² A finn irodalom fogadtatása Magyarországon. („Modern filológiai füzetek”, Budapest, 1972.)
- ³ VOIGT VILMOS: A balti finn népek folklórja mint az európai folklór része. (Ethn., 1967., 1968.)
- ⁴ ARANY JÁNOS: Naiv eposzunk. (Szépir. Figy., 1860.)
- KIRÁLY GYÖRGY: A magyar ősköltészet. Budapest, 1921.
- KÉPES GÉZA: A magyar ősköltészet nyomairól. (ITK. 1964. 1—2. sz.)
- ⁵ Encyclopaedia Britannica
Der große Brockhaus
Grand Larousse encyclopédique
Большая Советская Энциклопедия
Uusi tietosanakirja
Új magyar lexikon
- ⁶ VÁSZOLYI ERIK: Északi zúrtjén epikus énekek. (Ethn. 1967.)
- А. К. Микушев: Коми эпические песни и баллады. Ленинград, 1969.
- ⁷ Д. И. Морской: Нувази. Поэма о мордве. Москва—Ленинград, 1930.
- ⁸ В. Радаев: Сияжар. (поэма). Саранск, 1960.
- ⁹ М. А. Плотников: Янгал-маа. Вогульская поэма со статьей автора о вогульском эпосе.
Сергей Клычков: Мадур Ваза победитель. Вольная обработка поэмы „Янгал-маа.“ Москва—Ленинград, 1933.
- ¹⁰ Ю. Соколов: Только-ли вольная переработка? О „Мадур-Вазе“ С. Клычкова. (Лит. газ., 1933. 33.)
- ¹¹ Ф. К. Ермаков: Найден удмуртский эпос. (Комс. Удм. 1966. јун. 14.)
- ¹² Вопросы изучения эпоса народов СССР. Москва, 1958; Soome-ugri folkloristid Saranskis (Keel ja kirj., 1970. 1. sz.)
- ¹³ MAX BUCH: Die Wotjäken. Helsinki, 1882.
- ¹⁴ MUNKÁCSI BERNÁT: Votják népköltészeti hagyományok. Előszó. Budapest, 1887.
- ¹⁵ MUNKÁCSI BERNÁT: Jelentés az esztergomi fogolytáborban végzett votják nyelvi és néprajzi tanulmányaimról. (Ak. Ért. 1916.)
- ¹⁶ KÉPES GÉZA: Előszőr magyarul. Budapest, 1971.
- ¹⁷ Évezredek eposzai. Budapest, 1970.
- Nyelvrokonaink irodalmából. (Tiszatáj, 1970. 2. sz.)
- ¹⁸ Y. WICHMANN: Votjaakin kieli ja kirjallisuus. Tietosanakirja X. (Helsinki, 1919.)
- ¹⁹ И. Первухин: Эскизы преданий и быта инородцев Глазовского уезда. III. Вятка, 1888.
- ²⁰ И. Н. Смирнов: Вотяки. Казань, 1890.
- ²¹ К. Герд: Женщина-вотячка, ее семейное, правовое и общественное положение. (Жизнь нац., 1920. 31. sz.)
- ²² К. Герд: О народной поэзии Вотяков. (Коми му, 1925. 2. с.)
- ²³ K. GERD: Votjakilaisesta taidekirjallisuudesta. (Valvoja-Aika, 1929.)
К. Герд: Вотяцкая художественная литература. (Сборник ЛОИКФУН, Ленинград, 1929.)
- ²⁴ Васильев—Буглай: Удмуртские песни (Труды, сб. 1. Ижевск, 1935.)
- ²⁵ Вотяки. Москва, 1926.
- ²⁶ П. Яшин: Об удмуртском фольклоре. („Удмуртские народные сказки“, Ижевск, 1948.)
- ²⁷ Ф. К. Ермаков: Об удмуртском эпосе. (Зап. УДНИИ, вып. 21. Ижевск, 1970.)
- ²⁸ К. Герд: Над Шошмой. [h. n.] 1918.
- ²⁹ М. Г. Худяков: Изнародного эпоса вотяков. (Песни и сказания. 1—55 листов, 1922.) (Архив ГПБ, фонд 828., дело 18.)
- ³⁰ М. Г. Худяков: О романтизме народной поэзии и эпоса вотяков (Архив ГПБ. фонд 828, дело 3.)
- ³¹ Г. Верещагин: Батыр дйсь (П. Поздеев: Дышетйсь, этнограф, кылбурчи. Молот, 1967. 12. sz.)
- ³² Кедр Митрей: Юбер батыр. Ижевск, 1927.
- ³³ И. Я. Яковлев: Янтамыр батыр („Удмурт кылбуръс“, Казань, 1922.)
- ³⁴ И. Я. Яковлев: Вормонтэм батыр. Ижевск, 1928.
- ³⁵ Н. С. Байтеряков: Эштэрэк. („Шур ву семяен“ = „Mint a folyó“ с. kötetben Ижевск, 1962.)

- ³⁶ К. Ф. Жаков: Мудрой пам. СПб., 1910.
 К. Ф. Жаков: Атаман Шипыча. СПб., 1910.
- ³⁷ С. Чавайн—О. Ипай—О. Шабдар: Песнь о богатыре Чоткаре (kézirat) (Центр. Арх. Лит. и Исск. Москва).
- ³⁸ В. Муравьев: Пера-богатырь с берегов Лужи. Москва, 1962.
 Илля Вась: Пера багатыр. Сыктывкар, 1967.
- ³⁹ А. Н. Маскаев: Мордовская народная эпическая песня. Саранск, 1964.
- ⁴⁰ А. С. Бутолин: Удмурт батырѣс. (Молот, 1969. 10.)
- ⁴¹ А. С. Бутолин: Куињь пумиськон (= Három találkozás) (Молот, 1971. 6. sz. 1972. 8. sz.)

ON THE EPOS OF UDMURTS

by

PETER DOMOKOS

The epos of Finns and Estonians proved to be a force making these nations and was at the same time, source and inspiration of arts, literature and science.

Had such epics existed among the rest of Uralic peoples, those possibly would have played a similar roll in their cultural history. These peoples have now no such epics as Finns and Estonians do, nevertheless, there are certain fragments which make the past existence of some kind of epics possible. E. g., Gerd Kuzebaj came across fragments of epic poems, song-cycles in villages of Udmurtia, only but few lines of his collection became known to the public. M. Hudjakov, a social-anthropologist of Russian origin — in the spirit of Lönnrot — compiled an epos based on genuine Udmurt material — in Russian. Géza Képes has found a prosaic legend in Munkácsi's collection, which — he maintains — has antecedents in verse. From this text he tries to "reconstruct" a part of the past epos of Udmurts — in Hungarian. Although each of these discoveries and attempts has its own value, neither of them does solve the questionable problem of the Udmurtian epos.